

РАДА СТИЈОВИЋ
(Београд)

НЕКЕ ОСОБИНЕ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА У ПОВЕЉАМА
КНЕЗА ЛАЗАРА И ДЕСПОТА СТЕФАНА
(Прилог српској историјској дијалектологији)

У раду се испитује један број гласовних и обличних особина у језику повеља кнеза Лазара и деспота Стефана. Показује се да у овим повељама, које су екавске, није забележена вокализација полугласника, самогласничког *л* ни промена *-л(-)* на крају речи и слога. С друге стране, регистроване су поједине црте које се јављају и у данашњем косовско-ресавском дијалекту српског језика, што је прилог нашој историјској дијалектологији.

Кључне речи: кнез Лазар, деспот Стефан, рашчитан текст, њона / њејна, полугласник.

1. Пред српском дијалектологијом стоји „обиман и скопчан са многим тешкоћама“ задатак да „реконструише старе говоре већег дела наше језичке територије“ (Ивић 1991, 83). Познато је да, због околности у којима су настајали и развијали се наши дијалекти, ниједан метод није сам за себе довољан да осветли слику српских дијалеката у прошлости, али и да више метода обједињених уједно могу довести до крајњег циља.¹ Ми смо у својим истраживањима пошли од писаних споменика.

Овим испитивањима су обухваћене повеље кнеза Лазара и деспота Стефана (писане у периоду од 1379/1380. до 1388. године, односно од 1392. до 1427. године и сачуване већином у оригиналу), затим два писма упућена Дубровнику — кнеза Лазара (1388. године) и кне-

¹ Павле Ивић истиче четири извора који могу послужити као материјал за реконструкцију првобитне дијалекатске слике српског језика. То су: писани споменици из времена пре сеоба; данашњи дијалекти старих исељеничких група које су напустиле матичне крајеве пре смене становништва у њима; топономастика у метанастазичкој области и трагови дијалекатског супстрата у данашњим говорима те зоне. Сви ови извори узети заједно, уз помоћ историјске и етнографске литературе, могу значајно допринети достизању постављеног циља (Ивић 1991, 83).

гиње Милице (настало до њеног замонашења 1393. године), а такође и *Повеља кнеза Лазара о судском сѣору власѣелина Црејѣа*, као и два списка двојице игумана светогорског манастира Св. Пантелејмона (из 1396. и 1402–1422. године) и повеља монаха Доротеја (1382). Сви ови документи сачувани су у оригиналу, а у новије време су и издати (уп. Младеновић 2003; Младеновић 2007).

Од поменутих издања ових оригиналних докумената пошли смо у нашем испитивању једног броја особина српског народног језика, оних које припадају у првом реду данашњем косовско-ресавском дијалекту у целини или појединим његовим говорима. Забележили смо те особине онако како су гласиле у овим документима. Показало се да се оне већином подударају с одговарајућим цртама у данашњем косовско-ресавском дијалекту. Међутим, неке особине не показују подударање, оне ће се у том правцу мењати у каснијим временима.

Материјал је узиман пре свега из оних делова повеља који су писани у највећој мери народним језиком. Ослонац је био рашчитан текст у оригиналној графичкој сваког од ових списа издатих у поменутих двома књигама. Бројеви уз наведене примере означавају стране у њима.

2. Вокализам у овим документима одликује се чувањем полугласника; није забележен ниједан пример с евентуалним рефлексом *a*. На пример:

КЛ

заселѣк 131, 140, 165 (x2), 210, Гравѣць (име села) 131, 140, Горни Лѣковѣк (име села) 165, село Драголѣкѣц 181, село Бѣковѣч 181, Шалѣдовѣць 223, есѣмѣ 148, ѡсѣм 165, изредѣнь 172, кротѣкѣ 181, тѣи (’тај, он’) 148, тѣгаи (’тада’) 222, кѣда (’када’) 223, тѣзи законѣ 198, сѣди (’сада’) 198, пет сѣтъ 215, сѣга (’сада’) 215, сѣда 198 (Младеновић 2003, 65) и др.;

ДС

ѡнѣи поѣсѣ 19, тѣзи законѣ 44, тѣзи (’тај, он’) 44, сѣди (’сада’) 44 (x2), тѣди (’тада’) 260, кѣди (’када’) 230, 318, кѣда (’када’) 318, приложѣкѣ 260, пет сѣтъ 295, тѣи Пѣт 165, дохѣдѣкѣ 296, Лѣковѣць (име села) 295, Шалѣдовѣць (име села) 239, 254 и др.

По П. Ивићу, „у источнијим и јужнијим штокавским крајевима замена полугласа са *a* дошла је још касније“ (дакле, после краја XIV и после почетка XV века — Ивић 1990, 51).

3. Самогласничко *л* чува се у повељама кнеза Лазара, док је у документима деспота Стефана забележен један случај с рефлексом *у*. На пример:

КЛ

испљниѡх 131, 165, испљниѡв се 210, Мљса (лично име) 165, Мљсе 165, село Дљвоки 181, Вљковѡ брат 222, Вљкославѡ 222 (х3), Вљкославѡ 222 (х2) и сл.;

ДС

дљжњњ 44 (х2), испљниѡмо 164, наплњно (прил.) 260, Вљка 164, под Вљчи грњмљ 165, ИВљка 165, ИВљчїє (име села) 176, оѡ Бљгарскои [земли] 352 и др.; у примеру: И оѡ градѡ Врѡшев'цѡ, кѡки и чловѡкѡ Радославѡ Бѡгаринѡ 295 долази пример Бѡгаринѡ са -у- место самогласничког *л*, у повељи упућеној 1395. године манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори. Ова реч с фонетизмом -у- у првом слогу јавља се у нашим споменицима и пре краја XIV века, и то било да је у саставу личног имена било да је употребљена самостално значећи име народа (Даничић I, 51; Рјечник ЈАЗУ I, 714). Промена вокалног *л* у *у*, свакако узев шире, остваривала се око 1400. године (Ивић 1990, 51).

4. Измена самогласника *ѡ* у *е* одлика је низа српских народних говора почев негде од XIII века (Ивић 1990, 51), што показује, разуме се, и језик повеља кнеза Лазара и деспота Стефана. На пример:

КЛ

видети 172, сѡ всеми мегјами 210, темже 148, довека (прил.) 165, ѡвека 149, 165, селѡ теѡх 203, селѡ теѡхѡзи (ген. мн.) 148, вѡ некое време или лето 172, деда (ген. једн.) 203, неси (2. л. једн. през.), несѡ (3. л. мн. през.), сведочѡв 197, сведѡкѡ (ген. мн.) 197, побѡки (инф.) 197, ѡ наивљжнемѡ местѡ 197 (Младеновић 1980, 67) и др.; низ оваквих и сличних примера, у којима се пише слово *ѡ*, изговарало се екавски, што потврђују примери с наизменичним писањем *е* / *ѡ* у себи, као на пример: зде 131, 148, 204, 210, поред здѡ 131, ѡ селѡ 193, 203, поред ѡ селѡ 203, несѡ 193, поред нѡсѡ 222 и сл.; то потврђују и случајеви где се слово *ѡ* употребљава да обележи самогласник *е* који не потиче од јата већ је другог порекла, на пример: синовѡ (ном. мн.) 148, сестрѡ (ген. једн.) 165, вѡлиѡх (ген. мн. 'великих', старосл. велии, -ѡ, -ѡ) 165 (Младеновић 2003, 167), сланицѡ (ак. мн.) 193 (х2), воѡводѡ (ген. једн.)

210, **богомпочтѣнїи** 240 (старосл. **почтеник**) и сл.; уп. и пример: **мѣгiami** (инстр. мн.) 181, поред **мегiami** 181 (х3).

У негираном облику 3. л. једн. през. **не** од глагола *јесам* огледа се такође екавизам: **да имъ не сѣда ни прѣд кимъ** 148, и **да имъ не властника** 165, и **да имъ не сѣда** 165 и сл. (о форми **не** у повељи кнеза Лазара Дубровнику, коју овде писар означава са **нк** (= *не*), уп. Младеновић 1980, 58–60; Младеновић 2003, 198). Иначе, облик **не** потиче од старијег *неје* које се гласовним путем свело на *не̄* (уп. *неје*, на пример, у јужноморавским говорима призренско-тимочког дијалекта или *не̄*, *не̄* у говору Књажевца: Белић 1905, 540). Од негираних облика глагола *јесам* у овим документима кнеза Лазара забележили смо: **неси** (2. л. једн.) 193, **нѣсте** (2. л. мн.) 215 (х2), **несѣ** (3. л. мн.) 193, **нѣсѣ** 222. Овде није примећена форма *није*, која је данас у употреби на подручју косовско-ресавског дијалекта (Јовић 1968, 53; Ивић 1994, 220; Ивић 2002, 9); Д. Барјактаревић помиње облик *неје* који се употребљава „у свим деловима косовског дијалекатског типа“, тј. „*несам — неси — неје — несмо — несте — несуч*“ (Барјактаревић 1977, 53–54).

ДС

не хтел 44, **несѣмъ** (1. л. једн.) 230, **делъ** (’део’), **места** 230 и др.; уп. и примере написане и са словом **ѣ**: **нѣси** (2. л. једн.) 44, **нѣсмо** (1. л. мн.) 317, **нѣсѣ** (3. л. мн.) 44, поред поменутог **несѣмъ**, затим **сѣ всеми сѣли и метоси** 295 (**все-**), поред **сѣ всеми мегiami** 295 и сл.; слово **ѣ** у овим примерима има гласовну вредност *e*, о чему јасно сведоче примери у којима слово **ѣ** означава вокал *e* који не води порекло од старога самогласника јата: **сѣло** (насељено место) 178, **правинѣ** (ак. мн. именице ж. р.) 178, **трѣтик** (редни број) 226, **ѣцрѣквлянѣ** (ном., име села) 195, **инѣ метохїе** (ном. мн. ’друге метохије’) 178 и сл.

Екавизам о коме говоримо потврђује и негирани облик **не** 3. л. једн. глагола *јесам*: **да не волнѣ повѣки** 43, **да не волнѣ заповѣдати** 193, поред случајева написаних са словом **ѣ**: **да нѣ волнѣ ѣдржати** [’задржати’] 43, **да нѣ волнѣ стојати** [’боравити’] 44, **да нѣ намета** [’пореза’] 44, **да имъ нѣ инде** [’другде’] **сѣда** 157 и др. (уп. одговарајући облик за 1. л. мн.: **да нѣсмо волни рети** [’да нисмо слободни рећи’] 317 или ненегиране форме глагола *јесам*: **да е вол’но Господство ми** [’да сам слободан’] 192, **да соѣ волни поставити** [’да су слободни поставити’] 317 и сл.). У повељама деспота Стефана није забележен облик *није* за 3. л. једн. презента већ само поменуто **не** / **нѣ** у изнесеним конструкцијама, као и форме: **несѣмъ** 230, **нѣси** 44, **нѣсмо** 317, **нѣсѣ** 44.

5. Сугласник *-л(-)* на крају речи и слога у језику ових докумената остаје непромењен (за разлику од данашњег косовско-ресавског дијалекта, у коме се доследно развио у *-о(-)*, уп. Јовић 1968, 53–54). На пример:

КЛ

дѣль (’део’) 223 (х2), приложиљ 140, записаљ 140, 223, ѳтвердиљ 140, вратиљ 223, присѳдиљ 223 (х2), кѳпиљ 192, даљ 192, виљ 193 (х3) и др., заселкомь 165, засел’ци 131 (х2), заселци 181, село Јушаница 131, село Јушаницѳ 131 и сл. (уп. и Младеновић 1980, 70);

ДС

кѳпил 43, бил 44 (х4), дрѳжалъ 176, делъ 165, не хтель 44, покрал 352, испакостиљ 352 и сл., сь засел’комь 176, сь всѳми заселци 296, сь засел’ци 295 (х2), Кални Дољ (име села) 295, Јушаница (име села) 295, Бол’вана (ген., име села) 295, Белграда 260 и сл.

6. Група *-вљ-* упрошћава се у *-љ-*, што је познато појединим данашњим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2002, 10). На пример:

КЛ

не ѳстала (3. једн. през.) 193 (уп. Младеновић 1980, 60, 70);

ДС

не ѳстала (3. једн. през.) 44, впралати (инф.) 260, се испрала (3. једн. през.) 317, испрала (3. једн. през.) 318, се испралаю (3. мн. през.) 317, поред испралаати (инф.) 266, 317, се вставла (3. једн. през.) 317.

7. Група *цр-* у именици *црешња*, која одликује неке данашње говоре косовско-ресавског дијалекта (Ивић 2002, 10) — забележена 1395. године у повељи коју је монахиња Евгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком упутила светогорском манастиру Св. Пантелејмона — долази у имену двају села у Топлици: **И село Дѳчино Прѳцрѳшина, с метоѳом и с меглами. И село Дрѳга Прѳцрѳшина Парцанова, с меглами и с метоѳом** 295.

8. Добро позната особина данашњег косовско-ресавског дијалекта да именице женског рода на *-а* имају у дативу и локативу једине наставак *-е* (< *-ѳ*) — уп. Јовић 1968, 97–98; Ивић 1994, 222; Ивић 1999,

313; Ивић 2002, 9 — потврђена је извесним бројем примера, поготово у документима деспота Стефана. На пример:

а) датив

КЛ

Июде 149, к Июде 165, Богородице 140, воеводѣ Свѣрадѣ Декиндику 213, црквиѣ Єрусалимскои 215,
поред Богородици 140, 223;

ДС

нѣ да испрама Монастир все вышеписаннок господк кѣра Євгенїи и господиноу кнезоу Стефаноу и господиноу Влькоу 318 ('већ да Манастир извршава све што је горе записано *госїодарици* госпођи Јевгенији и господару кнезу Стефану и господару Вуку');

и вьспоменуше мене кнегинѣ кѣра Євгенїи монахи старци 230 ('и калуђери рекоше мени, *кнегињи* госпођи Јевгенији монахињи').

Поред ових нових, у употреби су, наравно, и старије форме датива: госпоги кѣра Євгенїи 317 (x5) 318, госпоги кѣра Євгени 316, госпоги кѣра Євгенїи 317 ('*госїодарици* госпођи Јевгенији').

б) локатив

КЛ

на Расине 181, Трѣгъ на Мораве 181, на рѣцѣ Вителнице 181, въ Мораве 181, ѣ Неѣпаре (име села) 181, на свои вацинѣ 203, ѣ своки вацинѣ 222, 223, на Моравѣ 296.

ДС

оу Дѣбравнице 295, въ Милешеве 362, оу дрѣжавѣ Господства ми 372, на внои странѣ на рѣцѣ 165, оу всакои своводѣ 260, оу клетвѣ 230, на Бинчѣ Моравѣ ('на Биначкој Морави') 164, на Ливадѣ 230, на Моравѣ 216, ѣ Црѣколѣзѣ 296 (село североисточно од Пећи), оу Жоупѣ оу Левьчѣкои ('у жупи у Левчу') 176 — поред случајева са наставком *-и*: оу Топлици 295, на Топлици 296, оу Гльвочици 295, 296, оу Бѣлици 295, ѣ Сребрѣници 295, ѣ Подгори 296, затим ѣ земли 44 (x2), 352, по земли 44 (x2).

Ови примери именичког датива и локатива једнине с наставком *-е < -ѣ* (који се у овим текстовима обележава и са *-ѣ* и са *-ѣ*) показују да је српски народни језик у повељама кнеза Лазара и деспота Стефа-

на знао за процес, или за почетак процеса, уопштавања поменутог наставка у падежима о којима је реч.

9. Наставак *-ем* у инструменталу једнине именица мушког и средњег рода као последица уопштавања из некадашњих меких основа — што је данас једна од одлика косовско-ресавског дијалекта (уп. *с ѿлѹгем, с ѿоѿем, с човѣкем, с чивилѹкем, с браѿиѿем, с његѡвѿем сѿнем* и сл., *с ѿѿлѿем сѿлем, з бѿлем вѿнѿем, с ѿшлѿѿѿем, сас мѡѿем деѿѿѿѿем* и сл. — уп. Јовић 1968, 78, 85; Радић 1997, 229; Ивић 1994, 222–223; Ивић 1999, 313; Ивић 2002, 10) — није примећен у овим повељама. На пример:

КЛ

сѿ гостомѡ 181, прѣд вѣсем звором 181, сѿ звором 210, сѿ вродом 181, сѿ ... братомѡ своимѡ Црѣпомѡ 223, хтиторомѡ 222 и сл.;

ДС

с трѡгѡм своим 44 (*ѿрг* 'роба којом се тргује'), сѿ вѣсмѡ метохомѡ 295 (*меѿох* 'манастирско имање'), под Серомѡ 230 (град североисточно од Солуна), сѿ засел'комѡ 176, с приливкомѡ 260 (x2) ('додатак у вину калуђерима за оброк'), с коливомѡ 260 (x2) и сл.

10. Заменички облици *мене* и *себе* — који су у данашњим косовско-ресавским говорима заједничке форме за генитив, датив, акузатив и локатив једнине (Јовић 1968, 120; Ивић 1994, 223; Ивић 1999, 313; Ивић 2002, 9) — регистровани су у следећим примерима:

КЛ

Ѓѿа же вса приложиѡ ... господинѡ кнез Стѣфанѡ Лазарѡ ... себе же вѡ вѣчнѿи поменѡ 140 ('Све ово приложио је ... господар кнез Стефан Лазар ... *себи* за вечни помен');

ѡни прикѡшѿе свою Црѣкѡѡ кѡ сѿвѣ 223 ('они, узевши *себи* своју Цркву'); како да си ѡзмѡ кѡ сѿвѣ ѡпетѡ свою Црѣковѡ 222 ('како да узму *себи* опет своју Цркву'); да си сѡ волни и пакы ѡзѿети ю и сѿвѣ имати 223 ('и да су слободни опет њу узети *себи*, тј. за себе');

ДС

и ако се ви менѣ грѣх ради моѿих по попоущенѿю Божѿию прогнанѿе сѡлоучило 260 ('и ако би се *мени*, због мојих грехова, по Божјем допуштењу, десило да будем прогнан');

да е менѣ длѣжнѣ Монастирь все ввози наплѣно исправати дондеже и Монастирь стоить 260 ('да је Манастир дужан *мени* испуњавати све ово у потпуности, све док буде Манастир постојао');

и въспомоноуше мене кнегинѣ кѣра Евгеніи монахи старѣци 230 ('и калуђери рекоше *мени*, кнегињи госпођи Јевгенији монахињи').

11. У повељама кнеза Лазара и деспота Стефана забележени су облици заменичко-придевске деклинације мушког и средњег рода са наставцима некадашње непалаталне заменичке промене, што је једна од одлика данашњег косовско-ресавског дијалекта.

КЛ

инстр. једн. и съ всемъ малемъ и големемъ 148 ('са свим *малим* и *великим*');

ген. мн. и дѣтї младѣхъ да нѣсть въ монастирѣ ни на прѣбиваніе ни на ѹченіе книгѣ 181 ('и младе деце да не буде у [овом] Манастиру, нити да бораве, нити да уче из књига');

дат. мн. и зговоривше се подложише ю под Хиландарѣ прѣд царем Ѹрошемъ како да кст помень Вькославѣ и кговѣмъ дѣцам довѣка 222 ('и договоривши се пред царем Урошем, потчинише је [Цркву коју је подигао Вукослав] Хиландару да она буде заувек вечни помен Вукославу и његовој деци'; о аналошком наставку *-ѣмъ* у примеру *кговѣмъ* уп. Младеновић 2003, 234);

ДС

инстр. једн. и кои годѣ ДѸбровчанинѣ иде с трьгом своим или с тѣгкмъ по трьговѣхъ Господства ми 44 ('и који год Дубровчанин иде с робом [којом тргује], са својом или с *ѣуђом*, по мојим пијацама');

КЛ, ДС

лок. једн. въ славнѣм градѣ Борчи ДС 44, на мѣстѣ рекомѣмъ Лѣцији КЛ 222, въ Мѣравѣ мѣстѣ рекомѣмъ Жича КЛ 181, въ мѣстѣ рекомѣмъ Дрѣнѣча КЛ 180, 181, на мѣстѣ рекомѣмъ Дрѣнѣча КЛ 180; облик придева *славнѣм* и партиципа презента пасивног *рекомѣмъ* (уп. ном. *рекоми* Горни Закодѣ КЛ 165 — поред 8 *селѣ* зовомомъ КѸканѣ КЛ 203) — могу имати *-ѣм* од старине (уп. лок. једн. м. и ср. рода одређеног прид. вида у старословенском језику: *новѣкмъ*, што се могло развити у *новѣѣмъ* „асимилацијом после губљења *-ј*“ и што се сажимањем *-ѣѣ-* развило у *новѣмъ*, Николић 1978, 156, 158; уп. и Грам. 1991,

су у овим документима екавски и у којима се ређе пише слово *ѣ* место *ѣ*, а чешће знак *ѣ* (= *e*). Навешћемо те екавске примере, који су екавски и у данашњем косовско-ресавском дијалекту и који су, у принципу, утицали да се „елемент *e < ѣ*“ аналошки уопшти у низу поменутих падежних облика заменичко-придевске деклинације дијалекта о коме је реч (укључујемо овде и одговарајуће падежне форме заменице *вьсь*). На пример:

КЛ

инстр. једн. *съ всемь* 148, *прѣд в'сем звором* 181, *съ всемь малемь и големемь* 148 (*всемь*), *съ в'сѣмь клиросомь* 223 ('са целокупним свештенством'), *тѣмзи Монастыремь* 222;

ген. мн. *всѣх Срѣблѣ* 140, *ѡ всехъ работѣ* 148, *ѡ всехъ работъ* 165, *сель техъзи* 148, *ѡ онехъзи сведокѣ* 192;

дат. мн. *кнеза всѣмь Срѣблемъ Лазара* 180, *всѣм православиимъ христи-аномъ* 181, *самодрѣжъць в'сѣмь Срѣблѣмь* 222;

инстр. мн. *съ в'сѣми правинами своими* 223, *съ в'сѣми правинами сво-ими* 223, *съ в'сѣми правинами* 131, *съ в'семи мегтами* 223, *съ в'сѣми старими мегтами* 223, *съ всеми сели и заселци и мегтами* 181, *съ в'семи сели и заселци и мѣгтами* 181 (x2), *съ в'сѣми прѣдѣли своими* 223, *прѣд внемизи сѣдими* 192;

ДС

инстр. једн. *да се тѣмзи хране* 318, *съ всѣмь метохомь и мегтами* 295;

ген. мн. *ѡ онехъзи свѣдокѣ* 43, *внемъзи двѣю брати* 192, *ѡ ввехъзи вишереченныхъ адрѣфатъ* 192 (о значењу речи *адрѣфатѣ* в. т. 10), *из тѣхъзи прѣдреченныхъ сель* 248, *и[з] тѣхъзи единадесете адрѣфат* 317, *ѡ всѣхъ Царства ми работѣ* 248, *ѡ всѣхъ Царства ми работъ* 240 и сл.;

дат. мн. *тѣм* 239, 254, *всѣмь* 254, *всѣм* 318 (x3);

инстр. мн. *прѣд онемизи соудѣями* 43, *внемъзи адрѣфати* 317 (в. горе под *ген. мн.*), *с всеми метоси и мегтами и правинами сель тѣх* 295, *съ всеми заселци и метохомь и правинами сель тѣх* 295, *съ в'сѣми мегтами и правинами сель тѣх* 295, *съ всеми мегтами и правинами сель тѣх* 192, *съ в'сѣми мегтами и правинами сель тѣх* 192, *съ в'сѣми метоси и мегтами и правинами села тога* 296, *съ в'сѣми попови монастырскими* 316 и сл.

12. Старе заменичке енклитике *ни* (нам), *ви* (вам) за 1. и 2. лице множине долазе у овим повељама, с тим што је *ни* забележено у дати-

ву, а *ви* и у дативу и у акузативу (у старословенском језику облици *нѣ*, *вѣ* у акузативу нису били енклитике: Николић 1998, 140–141). Примери:

КЛ

дат. мн. *кога ви ѡнѣ досила* 216 ('кога *вам* он шаље');
 акуз. мн. *и Бог ви весели* 216 ('и нека *вас* Бог весели!'); *молю ви како моѡ пријатеѡ* 215 ('молим *вас* као моје пријатеље'), *и говори ни* 172 ('и говори *нам*');

ДС

дат. мн. *и въспоменѡше ни* 165 ('и поменуше *нам*'), *да ни се вѡставѡа вѡако годице кѣ* [25] *литрь да ны стоѡ оу Монастирѡ* 317 ('да *нам* се сваке године оставља 25 литара [сребра] да *нам* стоје у Манастиру'); *не дамо вы ниѡа* 317–318 ('не дамо *вам* ништа'); *ѡпадоше ви ѡнази адрѡфата къди сѡ ѡнизи калоуѡкрѣе оумрѡли* 317 ('отпадоше *вам* они адрѡфати, када су они калуђери умрли').

Данас се у низу говора на подручју косовско-ресавског дијалекта, и шире, употребљавају енклитике *ни*, *ви* за датив, као и нови облици *не*, *ве* за акузатив, који се, иначе, не јављају у овим повељама (Јовић 1968, 121; уп. и Ивић 1990, 57; Ивић 2002, 10; уп. и Јовановић 2000, 491).

13. Присвојна заменица *њѡјан*, *њѡјна*, *њѡјно*, која је у употреби у данашњим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Јовић 1968, 125) јавља се са *-ej-* у повељама деспота Стефана (у повељама кнеза Лазара није употребљена). На пример:

за нкиноу великоу любовѡ (ак. једн.) 176; *нкино благое желаниѡ* (ак. једн.) 176; *ѡ нкинѣх десетиѡх адрѡфатѡ* (ген. мн. — в. т. 10) 317; *нкинѣх сыновѡ* (ген. мн.) 317; *за нкине дѡщери* (ак. мн.) 317; *н[к]ина моленѡ* (ак. мн.) 176.

Заменица *њѡјан*, *њѡјна*, *њѡјно* постала је од облика датива једнине анафорске заменице женског рода (*н*)ки, чему је додат суфикс *-ън*, *-ъна*, *-ъно* (Јовић 1968, 125; Ивић 2002, 11). Потврђена је, као што видимо, у повељама деспота Стефана, и то формама у којима *-ej-* још није аналошки замењено са *-oj-* из заменичких тврдих основа, као на пример, из датива једнине женског рода старог *тои*, *онои* и сл.

14. Од помоћног глагола *хоѡейѡи* — поред форми: КЛ *ѡзѡхѡтѣ* (3. л. мн. през.) 192, КЛ *не хѡтѣх* (1. л. једн. аор.) 222, ДС *хѡте* (3. л.

ДС

този ('то') 43, 44 (x2), 317, този село 164, села тази 176, тѣзи ('тај, он') 44 (x2), тѣзи законъ 44, тези законѣ 43, тези метоѣик 317, такози ('тако') 43, 176 (x2), 260, таковази вещь 317, w томзи 164, w томзи сревроу 317, онзи ('онај') 44, оногази конѣ 43, онизи шврази ('оне лично-сти') 317, онизи калоуѣрїѣ 317, онизи калоуѣкрне 317 (x2), прѣд шнези со-уѣдїѣ 43, онази села 176, онази адрѣфата 317 (в. т. 10), онази петъ адрѣфатъ 317, онази шесть адрѣфатъ 317, на онази адрѣфата 317, на ономзи станѣ 44, за швази адрѣфата 193, все швози ('све ово') 260, прилози: шндѣзи 44, шндези 43, тѣдези 44, тѣзи 124, 317 (x2), тоузи 317 и сл. (уп. и при-мере са -зи у т. 11 — уп. и Јовановић 2000, 402);

б) -и (= -j)

КЛ

шнѣи Црѣковъ 222, шнѣи пѣстошъ 222, тогаи конѣ 193, села тогаи 210, тои ('то') 222, тѣгаи ('тада') 222;

ДС

шномѣи коню 43, за шногаи конѣ 43, оногаи 44, тогаи закона 44, села тогаи 294, тѣи старинѣ 165, такои ('тако') 165 (x4) и сл. — в. и Јовано-вић 2000, 492; уп., на пример, у данашњем говору Трстеника: шѣзи, овѣзи, онѣзи и сл., овѣгај, онѣгај, затим шѣјзи, шѣјзи, овѣјзи, онѣјзи и сл. — Јовић 1968, 124.

*

Језичке особине из повеља кнеза Лазара и деспота Стефана, као и из двају кратких писама кнеза Лазара и кнегиње Милице, које су овде изнесене и упоређене с одговарајућим стањем у данашњем косовско-ресавском дијалекту или у појединим говорима на овом подручју, показују мање међусобна неслагања, а више подударња.

Језичке црте у испитаним документима на фонолошком плану показују измену $t > e$, али не и вокализацију полугласника у a . У тадашњим дијалектима српског народног језика, на просторима данашње Србије, првих деценија XV века могло је долазити до измене полугласника у a , што, наравно, није морало бити одмах и забележено у писаним документима. Једном потврдом засведочена је промена самогласничког $l > u$ у повељи монахиње Јевгеније са синовима, упућеној 1395. године манастиру Св. Пантелејмону на Светој Гори, чиме се

потврђује мишљење П. Ивића да се измена о којој је реч остварила око 1400. године.

У документима о којима је реч није забележена фонетска особина измене *-л(-) > -о(-)*; потврђена је, међутим, употреба групе *цр-* у именици *црешња* (топоним *Прецрешња*), као и свођење групе *-вљ-* на *-љ-* (на пример *ојраљаџи*), што, и једно и друго, одликује данашње косовско-ресавске говоре.

На морфолошком плану језик повеља кнеза Лазара и деспота Стефана показује низ црта које су у пуној мери одлика данашњег косовско-ресавског дијалекта или појединих његових говора, као на пример:

а) у дативу и локативу једнине именица женског рода на *-а* долази наставак *-е (< -ѿ)*, на пример: дат. *војевводе, гостѿође, кнегиње* (поред примера са *-и*), затим лок. на *Расине, у Неуѿаре, у Дубравнице, вѿ Милешеве* и сл. (поред примера са *-и*);

б) у дативу једн. личне заменице првог и сваког лица јављају се форме с наставком *-е: мене, себе*;

в) у појединим падежним облицима заменичко-придевске деклинације мушког и средњег рода јавља се наставак с елементом *е < ѿ*, као на пример, инстр. једн. *малем и големем, ѿуђем*, лок. једн. *славнем, рекомем*, ген. мн. *младех, њејних (њених), свободних*, дат. мн. *јеговем (његовем, тј. његовим)*;

г) долазе стари заменички енклитички облици за 1. и 2. лице множине: *ви* (дат.-акуз.), *ни* (дат. — за акузатив *ни* није забележено у овим повељама);

д) јавља се присвојна заменица *њејна, њејно* (облик за мушки род није забележен у овим повељама) с фонетизмом *њеј-*, што претходи крајњој аналошкој промени у *њој-* и што срећемо данас у косовско-ресавском дијалекту (*њѿјна, њѿјно, њѿјан*);

ђ) јавља се глаголска енклитика 3. лица множине *ѿе* (с ослонцем на облик 3. л. мн. презента *(-)хоѿе*);

е) партикуле *-зи* и *-ј (< -и)* долазе уз променљиве и непроменљиве речи.

Нисмо забележили ниједан пример именица мушког и средњег рода у инструменталу једнине с наставком *-ем* (на пример, данас у косовско-ресавском дијалекту: *с браѿем, селем* и сл.), већ само с наставком *-ом* (*гостѿом, кољивом* и сл.).

Неке од наведених особина, потврђене мањим или већим бројем примера, одлика су данашњег косовско-ресавског дијалекта, а неке показују да им у времену које ће тек доћи, негде од половине XV века

па наовамо, предстоји развитак у правцу њиховог данашњег стања у овом дијалекту. То је, поред других, случај с променом *-ej-* у *-oj-* у присвојној заменици *њејна* и сл. у *њојна* и сл., или с облицима инструментала једнине типа *браџем*, *селем* и др., који се у овим повељама не јављају с наставком *-ем* (што је, иначе, одлика данашњих говора на косовско-ресавском подручју) већ само с наставком *-ом*.

Будућа истраживања језика докумената, који су настали пре повеља кнеза Лазара и после повеља деспота Стефана, с тежиштем на осветљавању питања везаних за народне говоре у данашњој Србији, пружиће свакако нове податке који ће представљати важне прилоге за нашу историјску дијалектологију.

Скраћенице

ДС — повеље деспота Стефана.

КЛ — повеље и једно писмо кнеза Лазара.

Литература

- Барјактаревић 1977 — Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*. — Приштина (Јединство), 1977.
- Белић 1905 — А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије. С две карте*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905, књ. I.
- Грам. 1991 — *Граматика на старобългарски език. Фонетика. Морфологија. Синтаксис*. — Софија (Издаваштво на Българската академия на науките), 1991.
- Даничић I — Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*. — У Биограду, 1863, I.
- Ивић 1990 — Павле Ивић, *Историја језика. Наречја*. — Енциклопедија Југославије, Загреб, 1990, књ. 6, 50–78.
- Ивић 1991 — Павле Ивић, *Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије*. — Ниш (Просвета), 1991.
- Ивић 1994 — Павле Ивић, *Целокупна дела. Том III. Српскохрватски дијалекти. Њихова сјруктура и развој. Прва књига. Ојшћа разматрања и шћокавско наречје*. — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књијарница Зорана Стојановића), 1994.
- Ивић 1999 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, књ. XLII, 303–354.
- Ивић 2001 — Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (III)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2001, књ. XLIV/1–2, 175–209.
- Ивић 2002 — Павле Ивић, *Жујски говор као најшћичнији ѳредшћавник косовско-ресавског дијалекта*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. XLVI/1, 7–13.

- Јовановић 2000 — Гордана Јовановић, *Примери српског народног језика у ѿвелема и исѿравама десѿпота Стефана Лазаревића*. — Јужнословенски филолог, Београд, 2000, књ. LVI/1–2, 489–493.
- Јовић 1968 — Душан Јовић, *Трѿѿенички говор*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1968, књ. XVII.
- Младеновић 1980 — Александар Младеновић, *Језик у ѿвелема кнеза Лазара уѿућеним Дубровнику*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1980, књ. XXIII/2, 47–82.
- Младеновић 2003 — Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текстѿ. Коментѿари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2003.
- Младеновић 2007 — Александар Младеновић, *Повеље и ѿисма десѿпота Стефана. Текстѿ. Коментѿари. Снимци*. — Београд (Чигоја штампа), 2007.
- Николић 1978 — Светозар Николић, *Сѿарословенски језик. I. Правѿис. Гласѿви. Облицѿ*. — Београд (Научна књига), 1978.
- Радић 1997 — Првослав Радић, *О неким ѿјавама у деκлинацији косовско-ресавског говора. (У светѿлу синкретѿичко-аналиѿичких ѿпроцеса)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1997, књ. XL/2, 227–239.
- Рјечник ЈАЗУ — *Рјечник хрватѿскога или срѿскога језика*. — Загреб (Југославенска академија знаности и умјетности), 1880–1882–1976, I–XXIII.

Резюме

Рада Стийович

ОСОБЕННОСТИ НАРОДНОГО ЯЗЫКА В ГРАМОТАХ КНЯЗА ЛАЗАРЯ И ДЕСПОТА СТЕФАНА (Из сербской исторической диалектологии)

В данной работе автор исследует некоторые особенности сербского народного языка в грамотах князя Лазаря и деспота (титул средневекового правителя) Стефана. Речь идет о документах, сохранившихся в оригинале. Автор подчеркивает, что часть упомянутых особенностей совпадает с соответствующими чертами современного косовско-ресавского диалекта сербского языка. Для ряда черт совпадения не обнаружено. Так, язык данных грамот не подтверждает следующее: а) вокализацию редуцированных, б) переход *-л(-)* в *-о(-)*, в) использование окончания *-ем* в творительном падеже единственного числа существительных мужского и среднего рода (напр., *браѿем, селем* и т. п.): в этом падеже появляются формы с окончанием *-ом* (*браѿом, селом* и т. п.). Результаты данных исследований послужат вкладом в историческую диалектологию сербского языка.